

це комплекс ознак, наявність та єдність яких зумовлює її значення в процесі оптимізації правового регулювання. В зв'язку з цим особливої актуальності набуває питання необхідності формування та удосконалення національної юридичної мови.

Література

1. Баранник Д. Х. Мова права як окремий функціональний стиль // Мовознавство. — 2003. — № 6. — С. 8–10.
2. Боржелъ Ж.-Л. Общая теория права: Пер. с фр. / Под общ. ред. В. И. Давыленко. — М.: Издат. дом Nota Bene, 2000 — С. 385.
3. Теория государства и права / Под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. — М., 1997. — С. 313.
4. Загальна теорія держави і права / За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. — Х., 2002.
5. Язык закона / Под ред. А. С. Пиголкина. — М., 1990. — С. 21.
6. Большой юридический словарь / Под ред. А. Я. Сухарева, В. Е. Крутских. — 2-е изд. — М.: ИПФРА-М, 2004. — 704 с.
7. Кримінально-процесуальний кодекс України: Основні чинні кодекси і закони України. — К.: Махаон, 2003. — 976 с.
8. Офіційний вісник України. — 2004. — № 44. — С. 16.
9. Керимов Д. А. Законодательная техника: Науч.-метод. и учеб. пособие. — М.: ПОРМА, 1998. — С. 69.
10. Шугрина Е. С. Техника юридического письма. — М., 2001. — 89 с.

УДК 340.116

А. Ф. Крижанівський

ПРАВОПОРЯДОК В ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ

Інтеграційні процеси у сучасному світі складають чи не найголовнішу парадигму розвитку міжнародних відносин. Тільки Україна має безпосереднє відношення до більш як півдюжини тих чи інших глобальних або регіональних об'єднань держав інтеграційного характеру — Ради Європи, ЄС, НАТО, СОТ, СЕП, СНД, ГУУАМ, Ради Чорноморського економічного співробітництва та ін. Це, поряд з іншим, вимагає від нашої держави впровадження нових підходів і стандартів функціонування багатьох владних і соціальних інститутів, узгодження правового регулювання у відповідних сферах суспільної життєдіяльності з міжнародно-правовими стандартами. Активізація правової взаємодії держав, правова акультурація як вияв цієї тенденції, приводить до формування нової ситуації, яка вимагає наукового опанування якісно новими відносинами, що утворюються у правовій царині інтеграційних процесів.

Багатобарвність правових систем, їх правовий колорит складають проблему входження національних правових систем в ту чи іншу правову сім'ю, не кажучи вже про критерії виділення самих правових сімей [1].

В нинішніх умовах правового розвитку все більш виразно виявляє себе новий різновид правових систем — тих, які утворюються в результаті інтегра-

ційних процесів, передусім в економічній сфері. Економічні сили зараз підштовхують до краху національних бар'єрів за допомогою створення єдиного інтегрованого світового ринку [2] та формування відповідних регіональних ринків, що приводить до інтеграційних процесів у політичній і правовій сферах. Найбільш потужне регіональне утворення — Європейський Союз, що об'єднує 25 європейських держав, в інтеграційному розвитку вже переросло конфедерацію і, як вважають деякі фахівці, стрімко наближається до федеративного державного устрою.

Безперешкодний рух товарів і капіталів, робочої сили та інформації на теренах інтеграційних формувань зумовлює необхідність створення і кореспондентного правового простору, який має сприяти підвищенню ефективності сучасних форм міждержавних об'єднань.

Розробка ж і поступове ухвалення країнами-учасницями Європейської Конституції висуває на порядок денний сучасної юриспруденції питання про дослідження природи правової системи Європейського Союзу, контури якої як унікального правового утворення інтеграційного типу вимальовуються все більш рельєфно.

Ще одна практична і наукова проблема, яка виникає у зв'язку з названими процесами, — вирішення питань безпеки і правопорядку в правових системах інтеграційного типу. Названа проблема постає не тільки у зв'язку з ускладненням завдань боротьби з тероризмом, зростанням міграційних процесів, і особливо незаконної міграції, та розповсюдженням організованої злочинності, які самі по собі є могутніми викликами для демократичного світу і становлять загрозу для його безпеки. Як свідчить практика налагодження відносин всередині Європейського Союзу після включення до нього нових країн зі Східної Європи, великою проблемою є подолання відмінностей у рівні соціально-економічного розвитку, культури (в тому числі і правової) та менталітету населення різних країн.

Очевидно, що певні особливості має і утворюваний тут правопорядок: відмінності національних правових систем країн — учасниць ЄС, стан і рівень правопорядку в кожній окремій із них не нівелюються автоматично, а тим більше не поглинаються під впливом необхідності інтеграції правового регулювання в економічній, фінансовій, митній та інших сферах. Необхідно мати на увазі, що правовий статус членства в ЄС надає можливість кожній країні-учасниці впливати на встановлення загальних для ЄС норм і правил, що відбивається і на створюваному таким чином правопорядкові. З іншого боку, національні правопорядки кожної з країн-учасниць продовжують своє функціонування паралельно з «інтеграційним» правопорядком ЄС.

У теоретично-правовій площині, а також і в її методологічній складовій дослідження правопорядку на міжнародному рівні має кореспондуватися з аналізом взаємодії національних правових систем, тим більше, що в працях зарубіжних учених категорії юридичного порядку і правової системи нерідко вживаються як синонімічні [3, 315].

У сучасній правовій літературі для визначення відмінностей складних пра-

вових систем використовуються такі поняття, як змішані правові системи (Рене Давид), міждержавні правові системи (Л. А. Луць) та інтеграційні правові системи (Ю. М. Оборотов).

До змішаних правових систем Рене Давид відносить правові системи Ізраїлю, Південно-Африканської Республіки, Філіппін, Шотландії, штату Квебек у Канаді та деяких інших [4]. Відмінністю правового регулювання тут є мозаїчність, яка спричиняється співіснуванням у рамках національної правової системи елементів різних правових систем — романо-германської, англо-американської, мусульманської та ін. Особливість змішаних правових систем полягає у тому, що на теренах території однієї держави діє декілька конкуруючих правових систем. Яскравим прикладом цього є Ізраїль, в правовій системі якого співіснують елементи єврейського релігійного права, романо-германської, англо-американської і мусульманської правових систем. З одного боку, конкуренція між цими правовими системами в рамках однієї держави створює унікальну ситуацію для правового регулювання суспільних відносин, утруднює забезпечення єдиного правопорядку, але з іншого — дає цікавий матеріал для наукового осмислення інтеграційних процесів всередині різних правових сімей та окремих правових систем.

Термін «змішані» правові системи відносно наведених прикладів, на мою думку, є не дуже вдалим, у всякому випадку, для характеристики сучасного стану права в названих країнах. Радше, мова тут може вестися поки що про «мозаїчні» правові системи, в яких співіснують, але відносно самостійно, елементи з різних правових систем.

Термін «міждержавні правові системи» Л. А. Луць синтезує з міждержавних угод та міждержавних організацій, поєднання яких, за твердженням цього автора, утворює нову інституційну і функціональну цілісність у правовій сфері [5, 79–96]. Недолік цього терміна бачиться у тому, що тут переноситься акцент з наддержавного характеру цих правових систем, що є новим, якісно відмінним за змістом правовим явищем, на міждержавний. На мій погляд, необхідно погодитися з думкою Ю. М. Оборотова, що більш вдалим для цього явища було б використання терміна «інтеграційні правові системи».

Науковий аналіз і визначення категорії «інтеграційна правова система» набуває особливого значення для дослідження і практичного забезпечення правового порядку всередині цього правового утворення, що, як свідчить наявна практика Європейського Союзу, має значну специфіку. Якщо підходити до цього з позицій горизонтальної мозаїчності (структурованості) правової системи, яка формується з елементів відносно відокремлених правових систем, поєднаних в одну, цілісну, то інтеграційна правова система — це якісно нове правове утворення, яке виникає і існує паралельно з правовими системами-фундаторами. Тобто першою зовнішньою ознакою інтеграційної правової системи є те, що вона утворюється на основі таких складових, які самі наділені ознаками правової системи. При цьому вона виявляє себе не просто як сфера делегованого правового регулювання, яка є від'ємною від загального правового суверенітету кожної з країн-учасниць і складає певну суму (правове поле) цих делего-

ваних повноважень. Ця сфера правового регулювання кореспондується з волею всіх учасників інтеграційної інституції певним чином врегулювати взаємні відносини між країнами-учасницями. Правова інтеграція як різновид інтеграційних процесів ґрунтується на засадах об'єднання певних частин у єдине ціле. Такими частинами у межах європейського правового простору виступають національні правові системи Європи, а єдиним цілим є відповідні європейські міжнародно-правові системи [5, 111].

За таким підходом до інтеграційних правових систем можна віднести не тільки правову систему Європейського Союзу, але й правові системи країн з конфедеративним і навіть федеративним устроєм. Не кажучи про конфедерації, в сучасних федеративних державах існують паралельно федеральна правова система і правові системи суб'єктів федерації. Об'єднання останніх у цілісну, єдину правову систему, що таким чином стає інтеграційною, не позбавляє їх основних властивостей правової системи. Інша справа, що утворена інтеграційна система відділяється від національних правових систем, які первісно «дали їй життя», і надалі набуває вже свого власного правового буття.

Таким чином, правопорядок в інтеграційних правових системах також виявляє себе як інтеграційний через його утворення на основі об'єднання і «переплавлення» окремих, самостійних правових систем і діючих на їх основі правопорядків у досить стійке і цілісне наднаціональне правове утворення. Очевидно, що цей наднаціональний (інтеграційний) правопорядок у відповідності з теорією систем характеризується більш складною природою відносин всередині цієї нової системи уже хоча б тому, що є багатоеlementним утворенням нового якісного характеру.

Очевидно, що правовий порядок в інтеграційних правових системах виявляє себе як результат взаємодії національних правопорядків і утвореного в результаті правової інтеграції правового поля, яке поступово виникає, по мірі подолання міжнаціональних бар'єрів і суперечностей. Процес становлення правопорядку тут проходить під впливом всього комплексу факторів, які впливають на правовий розвиток. Як справедливо зазначає Л. А. Луць, сучасна європейська правова інтеграція містить такі основні стадії, як наближення національних правових систем до європейських міждержавно-правових систем шляхом попередньої адаптації внутрішньодержавного законодавства до європейських правових стандартів, входження їх до європейських міждержавно-правових систем у межах єдиного правового простору і збереження стабільності й розвитку регіону та його суб'єктів [5, 111].

Оскільки інтеграційна правова система і правопорядок в ній не поглинають національні правові системи і існуючі на їх теренах правопорядки, а поєднують їх на основі загальноєвропейських принципів і стандартів, національні правові системи (і правопорядки в них) зберігають не тільки свою змістовну самобутність і самостійність, але й інституціональність. Разом з тим проблема забезпечення інтеграційного правопорядку висуває питання про створення міждержавних інституцій, на які б покладалися функції такого роду.

Тому попри пріоритетність загальноєвропейських правових стандартів пев-

ною мірою зберігається і конкуренція правових систем і правопорядків за домінування на європейському правовому просторі. Конкурентна спроможність правових явищ залежить не тільки від якісних їх характеристик, але й від всього потенціалу тієї чи іншої країни, ситуації в системі європейських і міжнародних відносин. Проблема конкурентності національних правопорядків всередині інтеграційної правової системи вирішується поширенням таких форм впорядкованості правової життєдіяльності, які є найбільш придатними і ефективними з позицій інтересів всіх національних правових систем-учасниць.

Інтеграційний правопорядок — це складне і за кількістю складових, і за рівнями правове утворення: умовно кажучи, він має «горизонтальну і вертикальну» структуру. Первинним його складником є національні правопорядки, які утворюють «правовий простір» інтеграційного правопорядку. Проте інтеграційний правопорядок не формується як механічне поєднання чи арифметична сума національних правопорядків.

Так, формування європейського правового простору здійснюється на засадах визнання принципів і норм міжнародного права, а також розвитку національних правових систем з метою створення необхідних передумов для загальноєвропейської правової системи. Це вимагає від національних правових систем досягнення певного правового мінімуму, який міг би забезпечити їх співробітництво та взаємодію у загальноєвропейських межах. І якщо на першому етапі основна увага у розвитку національних правових систем приділялася міжнародному праву, то на сучасному етапі йдеться вже як про міжнародне (універсальне) та регіональне (автономне від універсального) право, так і про внутрішньодержавне право [5, 110].

Попри те, що інтеграційний правопорядок — це правове утворення, що виникає як «надбудова» наднаціонального характеру, національні правопорядки продовжують функціонувати всередині кордонів кожної окремої держави не тільки за певною інерційністю суспільної свідомості і традиціоналізмом поведінки населення, але й під впливом дії національних правових систем, що в значній мірі зберігають свою самостійність і самотність.

Інтеграційний правопорядок має ще одну виразну ознаку: він виникає і функціонує на основі договірних правових джерел і не має такого потужного примусово-державного забезпечення, як національні правопорядки. Це дозволяє інтерпретувати його як «власне правопорядок» на відміну від правопорядку — результату законності. Інтеграційний правопорядок безпосередньо визначається інтересами і потребами до інтеграції та забезпечення правової впорядкованості і організованості у відносинах між учасниками цього процесу.

Разом з тим це дає нові підстави обговорювати і проблему світового правопорядку як інтеграційно-правового утворення найвищого рівня.

З іншого боку, є сенс вирізняти інтеграційні правопорядки у відповідних сферах суспільної життєдіяльності — у економічній, соціальній (рух робочої сили, соціальний захист працюючих та ін), культурно-освітній та ін. Вони утворюються на перетині національного і міждержавного правового регулювання відносин у відповідних галузях економіки. Прикладом таких «галузевих»

утворень, сфера діяльності яких поступово розширюється, є Північно-Американська зона вільної торгівлі (НАФТА), ОПЕК, Азійсько-тихоокеанська економічна рада (АТЕР). На порядку денному — створення зони вільної торгівлі західної півкулі. Рівень розвитку інтеграційних зв'язків у кожній зі сфер визначає і необхідність їх правового забезпечення шляхом узгодження і зближення правового регулювання. Таким чином, ця своєрідна галузево-правова інтеграція приводить до встановлення і певного галузевого правопорядку спочатку в економічній сфері — у галузі інвестицій, торгівлі, а надалі і в інших сферах, і поволі розповсюджується на інші сфери, які піддаються процесам інтеграції.

Як свідчить історичний досвід розповсюдження римського і мусульманського права, головною передумовою рецепції права є суспільні потреби у нових формах і засобах правового регулювання, а також — утворення певного правового простору, на якому ці новації можуть успішно вкорінитися. Для римського права свого часу це був простір Західної Європи, для мусульманського права — територія Близького Сходу та Південної Азії. Утворювані в сучасних умовах новітні правові підходи і стандарти поступово завойовують світ, у якому вже визрівають правові новації.

Саме у цьому руслі виявляє себе розвиток права Європейського Співтовариства. Співтовариство породжує новий юридичний устрій міжнародної правової системи, з цією метою держави вдалися до обмеження своїх суверенних прав, і суб'єктами цієї системи є не тільки держави-учасниці, але й суб'єкти, що входять до їх складу; отже, правова система співтовариства, незалежна від законодавств країн-членів, подібно тому, як вона створює систему обов'язків, що стоять над системами країн-учасниць, має також породити права, які стануть юридичним надбанням кожної [3, 117].

Глобалізаційні та інтеграційні константи в життєдіяльності світової спільноти приводять до нових зрушень у правовій сфері, появи та становлення нових засобів правового регулювання. Тому дослідження нових правових явищ, серед яких чільне місце займають інтеграційні правові системи і існуючі в них правопорядки, будуть служити опануванню тенденціями у правовому житті людства в наш час.

Література

1. Оборотов Ю. П. Традиции и новации в правовом развитии. — О.: Юрид. л-ра, 2001. — С. 5.
2. Fukuyama F. The End of History and the Last Man. — N.Y. — P. 275.
3. Бергель Ж.-Л. Общая теория права: Пер. с фр. / Под общ. ред. В. И. Даниленко. — М.: Издат. дом NOTA BENE, 2000. — С. 117, 315.
4. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности / Пер. с фр. В. А. Туманова. — М.: Междунар. отношения, 1999. — С. 24.
5. Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти): Монографія. — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. — С. 79–96, 110–111.